

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 119 1998

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Inlagans layout: Anders Svedin

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-14-6

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1999

Övriga recensioner

Torkel Stålmarck, *Jacob Wallenberg. Ostindiefararen Präst/Författare 1746–1778*. Atlantis, Stockholm 1995

Till sjuttonhundratalets litterära jokrar hör Jacob Wallenberg, bondson, student och informator, skeppspräst och kyrkoherde, poet, dramatiker och kanske romanförfattare. Forskningen kring honom är inte obefintlig, men knappast rik. Inte ens under litteraturforskningens mest biografiskt inriktade period har någon omfattande levnadsteckning ägnats Wallenberg. Torkel Stålmarck har nu rätt bot på bristen och skildrar i en drygt 200-sidig biografi Wallenbergs liv och diktning från den östgötska vaggan till den småländska graven.

Antikens biografier målade upp en stor man som ett *exemplum* för läsaren. I överförd bemärkelse kunde en Wallenbergbiografi fylla samma funktion – även om författarens dygder kanske inte är lämpliga att kalkera sitt liv på framstår nämligen hans karriär som synnerligen tidstypisk. Wallenberg är en sjuttonhundratalets typförfattare. Många av tidens skaldar kom ur blygsamma omständigheter och tog sig genom sin diktning fram i världen. Kedjan skola – universitet – informatorstjänst – ämbete – avancemang gäller (med ordet ”diktning” mellan varje led) nästan alla svenska sjuttonhundratalets författare. Wallenberg skilde sig från de andra genom sitt ursprung i bondeståndet och sitt ovanligt äventyrliga leverne. Torkel Stålmarcks levnadsteckning berättar således inte endast om en enskild författares liv, utan också om sjuttonhundratalets klassresa. Så stora avstånd tillryggalade inte någon annan av tidens författare – möjligen undantaget Johan Wellander, vars liv och tid skildrats av Oscar Levertin (1896).

Med rätta har den biografiska litteraturforskningen ifrågasatts. Ändå säger det sig själv att kunskapen om författarens liv underlättar förståelsen av hans verk. I Wallenbergs fall är detta särskilt tydligt. Hans liv var motsägelsefullt och tycks därför ge en nyckel till hans skrifter, författade i genrer som kan synas oförenliga. Redan tidigt visade han sig som en fintlig poet och lärd latinist – en inte ovanlig och definitivt inte opassande talang för en blivande präst. Som många andra vände han sig efter Gustaf III:s trontillträde till dramatiken. I *Susanna* (1775) hämtade han ämnet från Bibelns apokryfiska berättelse om den dygdiga och med orätt anklagade Susanna. Ämnesvalet var i hög grad lämpat för en man, som sedan flera år tillbaka verkade som präst.

Mera moraliskt tveksam var kanske *Min son på gale-*

jan. Berättelsen utspelar sig på den svenska ostindiefararen Finland, där Wallenberg var skeppspräst, men påminner mindre om ett värdigt fartyg än om en barkbåt. Självsvåldigt skuttar berättelsen över vågorna, från vers till prosa, från ämne till ämne och från stil till stil. I ett brev skrev författaren: ”*Tourn* är ny, och hon wore *complett*, om inte Författarn wore Präst.” Uppenbarligen såg Wallenberg svårigheter att förena rollerna som frispråkig författare och uppåtskrivande präst. Det gällde kanske inte endast hans verk, utan också hans liv – hans korrespondens talar om erotiska eskapader och utomäktenskapliga barn. Stålmarck konstaterar: ”Det förefaller inte som om man har hyllat den strängaste formen av moral i de kretsar där Wallenberg umgicks”.

Originalitet strävade uppenbarligen Wallenberg efter i sitt verk. Han såg det som en förtjänst att *Min son på galejan* var annorlunda än andra ostindieskildringar. Kanske var han anstucken av nymodiga idéer och ville vara konstnärligt originell också i sitt levnadssätt. I slutet av sitt liv tycks han ändå ha lugnat sig, när han drygt trettioårig blev kyrkoherde i Mönsterås. Sitt författarskap omfattade för övrigt Wallenberg hela livet med största allvar. Hans ambition sträckte sig utanför tillfälldiktning och skämtsamheter – han påbörjade ett epos om Viborgska smällen, vilket genom sin höga stil och genre skulle skänka honom litterära (och kanske peku-niära) lagrar. Eposet förblev ofullbordat. Istället blev *Susanna* den litterära merit, som gav honom kyrkoherdetjänsten. Dramat har ofta setts med förakt eller till och med löje av litteraturforskarna. Stålmarck omvärderar det och ägnar det stort utrymme – han ser det franskklassicismiska teaterstycket som svensk litteraturs första egentliga kvinnodrama, en psykologiskt insiktsfull skildring av ”kvinnans utsatthet i ett av männen behärskat samhälle”.

Sina förtjänster till trots har inte *Susanna* gjort Wallenbergs namn odödligt. Dit fördes han istället av *Min son på galejan*, som han själv kallade en ”tokrolig Ostindisk resebeskrifning”. Om dess genretillhörighet har litteraturforskningen tvistat, och Stålmarck diskuterar ingående frågan. Till skillnad från många romaner äger ju denna verklighetsbakgrund. Stickprov har visat att Wallenberg var förvånande noggrann i redogörelsen för skeppet Finlands resa 1769–1771. Utan att fälla någon dom i målet tycks Stålmarck ändå benägen att kategorisera *Min son på galejan* som roman – han kallar den ”ett verk i den samtida romanens omedelbara närhet”. *Sus-*

anna kanske behövdes för att stadga det litterära ryktet.

Till skillnad från *Susanna* följer *Min son på galejan* inte franskklassicismens budord. Det krävs inte många rader för att verkligheten ska göra sig påmind, och det är den unge ståndspersonens verklighet med skulder och björnar, blålar och supar. I Stålmarcks biografi får *Min son på galejan* helt rättmätigt breda ut sig i två kapitel, som dessutom är nog så innehållsrika. Författaren vill nämligen placera romanen i den tradition som Michail Bachtin behandlat, där "det folkliga skrattet" är ett nyckelbegrepp och där jord, alstrande och kackande är centralt. Tanken är inspirerande. Men istället för att kalla in Bachtin kan man kanske se *Min son på galejan* och *Susanna* som två sidor av franskklassicismens litteratur, lika väl som två sidor av Wallenbergs författarskap. En genhierarki uppmuntrar också till genrebrott. Vid sidan av den höga stilen fanns ju en låg stil, och inte för inte parodierades de gustavianska operorna på folkligare scener än Operans. I vänbreven använde Wallenberg en jargong liknande den i boken – fanns det kanske en svensk studenttradition, som ansluter sig till den bachtinska? Man och man emellan visar också andra författare prov på samma burdusa frispråkighet.

En annan sida av Wallenbergs självsvåld antyds i bokens undertitel: "En Ostindisk Resa, Innehållande Allehanda Bläckhorns-Kram, Samlat PÅ SKEPPET FINLAND. Som afseglade från Götheborg i December 1769, Samt återkom därsammastädes i Junio 1771". Uppgiften om "Allehanda Bläckhorns-Kram" antyder att det rör sig om en humoristisk framställning, men annars ekar titeln den linneanska reseskildringens detaljrikhet. Inte sällan var ostindiefarnas präster naturvetenskapligt utbildade och författade långa reseskildringar. *Min son på galejan* parodierar dessa, och berättaren tar uttryckligt avstånd från dem. Där de var allvarliga är Wallenberg munter, där de gjorde naturfynd finner berättaren gråsten och enris. Absurditeter och skepparhistorier har här ersatt den naturvetenskapliga skildringen. Motsättningen mellan det groteska och det vetenskapliga behandlas av Stålmarck, utan att berättelsen ses som en parodi. I *Min son på galejan* visar sig Wallenberg genomgående som motvalls kärring.

Torkel Stålmarck har skrivit en utmärkt biografi i life and letters-traditionen. Den är ingående utan att vara knappologisk, välunderbyggd och välskriven. Genom arkivforskning har Stålmarck hittat åtskilligt nytt material, som belyser Wallenbergs liv och författarskap. Verket ägnas stort utrymme, även om man ibland hade önskat sig en mera ingående analys. Genom "stilistiska nedslag" kastar ändå Stålmarck nytt ljus både över *Min son på galejan* och Wallenbergs övriga verk. Biografin är en förlagsprodukt, med en sådans alla fördelar i utseende, upplaga och spridning, och det rent litteraturvetenskapliga hamnar då lätt i skymundan. Man har dock

inte tummat på den vetenskapliga apparaten, utan biografien är försedd med utförliga noter, litteraturförteckning (också över den rikliga otryckta litteraturen) samt personregister.

Jacob Wallenberg hör till den svenska litteraturens klassiker och författade det enda verk, som på allvar kan tävla med tidens utländska romaner. Också personen Wallenberg är väl värd att lära känna, om vi än ser honom predika från skeppet Finlands medicinkista, rumla om med kumpaner eller framträda som välbeställd kyrkoherde i Mönsterås. Torkel Stålmarcks biografi kommer att vara det verk man först vänder sig till – standardverket om Jacob Wallenberg.

Carina Burman

Henrik Grönroos & Ann-Charlotte Nyman, *Boken i Finland. Bokbeståndet hos borgerskap, hantverkare och lägre sociala grupper i Finlands städer enligt städernas bouppteckningar 1656–1809*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1996.

Sedan två år föreligger ett intressant redskap för vidare utforskning av bokhistorien. Det är *Boken i Finland. Bokbeståndet hos borgerskap, hantverkare och lägre sociala grupper i Finlands städer enligt städernas bouppteckningar 1656–1809* av Henrik Grönroos och Ann-Charlotte Nyman. I en rejäl volym på över 600 sidor presenteras bokförteckningar som ingått i bouppteckningar från 19 finländska städer. Av närmare 10 000 bouppteckningar visade sig 4 000 innehålla anteckningar om bokinnehav. Det är en siffra som det är viktigt att hålla i minnet när man som läsare förundras över lista efter lista där pigor, linvävar, slaktare och skomakare visar sig ha varit ägare till en eller flera tryckta böcker. Det var ändå en majoritet för vilken inga bokinnehav alls redovisades. Boken nådde ut, det ser man här bevis på, men den var långt ifrån var mans eller kvinnas egendom. (Dessutom måste det påpekas att de böcker som det rör sig om för de lägsta klasserna så gott som uteslutande var det s.k. bondgodset, psalmbok, katekes, en postilla, någon gång en bibel.)

Henrik Grönroos, fil. doktor h.c., var under sitt yrkesverksamma liv bibliotekarie vid universitetsbiblioteket i Helsingfors. I dag har han hunnit bli en vördnadsvärd nestor på bokhistoriens forskningsfält. Redan på 1930-talet började han intressera sig för de möjligheter som bouppteckningarnas bokförteckningar innebar. 1937 kom hans första bidrag. Det bestod av en sammanställning av boklistor från bouppteckningar i Helsingfors som presenterades i en bilaga till Birger Åkermans *Bouppteckningar i Helsingfors stad 1679–1808*. Därefter följde i en jämn ström studier som tog sin utgångspunkt i bouppteckningar men också i bokauktionskataloger.